

FEMICIDE

Van Tessel ten Zweekge verscheen eerder bij De Geus

Dat zou jij nooit toelaten

TESSEL TEN ZWEEGE

FEMICIDE

Tot de dood ons scheidt

— PUBLIEKE RUIMTE —

DE GEUS

© Tessel ten Zweege, 2023

Omslagontwerp Kaftwerk | Janine Hendriks

Typografie binnenwerk Zeno Carpentier Alting

ISBN 978 90 445 4836 5

NUR 320

INHOUD

Voorwoord	7
1. Femme fatale	19
2. Vanwege het vrouw-zijn	39
3. Tot de dood ons scheidt	51
4. Femicide als ideologie	71
5. Levenslang	89
6. De sleutel	113
7. Rouw en revolutie	125
Nawoord	133
Woordenlijst	135
Bibliografie	145
Noten	149

VOORWOORD

Ik schrijf deze woorden omdat ik leef! Laat dat vooropstaan. Mijn nieuwsgierigheid naar femicide en de afstand die ik soms voel bij het theoretisch benaderen van dit onderwerp, botsen hevig met de herinnering aan het koude metaal dat ooit tegen mijn keel werd gedrukt. Een man, in mijn huis, die mij liefhad, zette een keukenmes tegen mijn hals. Toch is het daar begonnen, die interesse.

In de essaybundel *Overpeinzingen* beschrijft Zadie Smith dat schrijven voor haar in essentie draait om controle verkrijgen. We worden allemaal overspoeld door ervaringen, bewust en onbewust. ‘Onthutsende, overweldigende ervaringen, bewust dan wel onbewust: ze overvallen ons allemaal. We proberen erop te reageren, ervan te leren, ons aan te passen; soms bieden we

weerstand en we geven ons ook wel eens over aan de dingen waarvoor we ons gesteld zien. Maar schrijvers gaan verder: ze nemen die grotendeels ongevormde ontredde en gieten die in een zelfbedachte vorm.' Schrijvers schrijven om controle te verkrijgen over dat wat ze hebben meegemaakt.

Ik leef nadat een man had gezworen mij te doden, en nu hij zich niet aan die belofte heeft gehouden kan ik niet anders dan schrijven om het te kunnen bevatten. Een autopsie in woorden, een poging om greep te krijgen op een begrip dat soms zonder een duidelijke consensus in de media opduikt en daarom oncontroleerbaar lijkt.

Ik richt me in dit boek voornamelijk op femicide in Nederland, niet omdat ik moord op vrouwen elders niet belangrijk vind, maar omdat ik geloof dat het tijd is om specifiek te praten over wat er in Nederland gebeurt. Ik wil lezers ontmoedigen om met een vinger naar het buitenland te wijzen, alsof femicide een probleem is van 'de ander'. Jarenlang kwam het woord 'femicide' alleen voor in Nederlandse headlines als het ging om slachtoffers in Mexicaanse grenssteden of in Turkije. Ik schrijf ook voornamelijk over femicide in een heteroseksuele relatie door mannelijke daders, omdat dat de context is waarin femicide het meest voorkomt. Overigens wordt ook femicide op niet-heteroseksuele slachtoffers, zoals bi- of asexuele of lesbische vrouwen, voornamelijk door mannen gepleegd. Femicide gaat specifiek over

moord op vrouwen, maar toch vind ik het belangrijk te vermelden dat er nagenoeg geen Nederlandse literatuur bestaat over, en onderzoek is gedaan naar, geweld tegen en moord op non-binaire mensen, wat ik zorgelijk vind. Als groep mensen die gemarginaliseerd wordt op grond van hun identiteit, bestaat er een wezenlijk risico dat zij op grote schaal geweld ervaren, ook hier. Op internationaal niveau is er wel, zij het in beperkte mate, geschreven over moord op deze bevolkingsgroep (dit valt onder de algemenere term ‘gendercide’: het systematisch doden van leden van een specifiek gender).

Ik geloof dat het zwijgen over femicide onhoudbaar is, en nog belangrijker, ik vind dat we het aan vrouwen verschuldigd zijn om femicide niet te negeren, om het niet te verbannen naar het buitenland, uit onze gedachten en onze woordenschat. Wanneer verantwoordelijk minister Ernst Kuipers van een *Hart van Nederland*-journalist een vraag over femicide krijgt (‘Zegt u dat iets?’), vraagt hij de verslaggever om uitleg: ‘Help me heel even...’

In februari 2023 stelt D66-kamerlid Hanneke van der Werf Kamervragen over femicide naar aanleiding van een artikel op *RTL Nieuws*, omdat ze vindt dat er voor dit onderwerp te weinig aandacht was.¹ Volgens een samenvatting van het debat op de website van de Tweede Kamer vindt minister van Justitie en Veiligheid Dilan Yeşilgöz-Zegerius meer bekendheid voor de term niet nodig of helpend.² Ze benadrukt dat hulpverlening,

politie en justitie al nauw samenwerken om bewustwording te vergroten en signalen beter te herkennen.

Journalist Esther Monsma, die de podcast *Vrouwenmoord* maakt en daarmee aandacht vraagt voor femicide, schrijft in haar position paper voor een rondetafelgesprek in de Tweede Kamer het volgende: ‘Voor de podcast heb ik ook geprobeerd antwoorden te krijgen van de overheid. Maar ik ben van het kastje naar de muur gestuurd: minister Yeşilgöz verwees naar minister Weerwind, die naar het ministerie van vws verwees. De minister van dat ministerie wist niet wat femicide is en de verantwoordelijk staatssecretaris komt met algemeenheden. Prioriteit of enige urgentie om als overheid wat te doen aan femicide is er niet of nauwelijks.’

Dit boek is een bescheiden poging om grip te krijgen op een fenomeen en het bijbehorende woord. Ik ben geïnteresseerd in hoe deze thema's door de Nederlandse samenleving bewegen en hoe het woord 'femicide' als activistisch of overbodig wordt gezien omdat we aandacht vragen voor iets wat specifiek vrouwen treft.

Momenteel ontbreekt een eenduidige definitie van femicide. Ook de politici die in september 2023 voor het eerst femicide bespraken in een commissievergadering in de Tweede Kamer konden het niet eens worden over een definitie. Hoewel het vaak wordt gebruikt als synoniem voor het doden van een vrouw door haar partner, is deze definitie te beperkt en dekt ze de lading niet helemaal. Want hoe zit het met de trans vrouwen die door

relatief onbekenden om het leven worden gebracht? En de sekswerkers die worden vermoord door hun klanten? Er circuleert ook een definitie als ‘moord op vrouwen vanwege het vrouw-zijn’, maar in dit boek bevroeg ik ook deze beschrijving. Wat maakt het vrouw-zijn een reden om iemand te vermoorden? Legt deze definitie niet de schuld bij het vrouw-zijn van het slachtoffer in plaats van bij de vrouwenhaat van de dader?

Het Europees Instituut voor gendergelijkheid (EIGE) stelt in zijn paper ‘Defining and Identifying Femicide: A Literature Review’ dat femicide is op te delen in zes subgroepen. Als eerste wordt femicide door intieme partners benoemd, wat in Europa en Noord-Amerika een substantieel deel is van alle moordzaken.³ Onderzoek aan Bar-Ilan University stelt dat er voor dit type femicide drie daderprofielen zijn: de verraden of jaloezise echtgenoot, de verlaten geobsedeerde geliefde, en de tiran, die uit is op controle.⁴ Het tweede type femicide is een seksuele moord, waarbij er zelden sprake is van eerdere ruzies of gewelddadige conflicten tussen de dader en het slachtoffer. Seksuele moorden laten een slachtoffer vaak achter zonder kleding, in een seksuele positie, en er is vaak een seksuele handeling verricht rondom de moord. Daders zijn vaak mannen die jonger zijn dan hun slachtoffer, geen werk hebben, en momenteel niet in een relatie zitten of net een scheiding achter de rug hebben. Bij veel daders is er een geschiedenis van seksueel geweld en ze geven hun slachtoffer de schuld

van wat ze is overkomen, volgens de paper ‘When Men Murder Women’ van wetenschapsduo Dobash & Dobash uit 2015.⁵ De derde vorm waarin femicide voorkomt is moord op vrouwen boven de 65. Dit type wordt apart genoemd vanwege de kwetsbaarheid van deze groep. Ook vrouwen boven de 65 worden voornamelijk gedood door hun partner, maar soms ook door buurtgenoten, die vaak zonder werk zitten en chronisch onder invloed zijn, volgens het onderzoek van Dobash & Dobash. Het vierde type, dat raakvlakken heeft met femicide door een intieme partner, is femicide-suicide: wanneer een dader zelfmoord pleegt nadat hij een vrouw, vaak zijn partner, om het leven heeft gebracht. Familicide, wanneer een dader ook zijn kinderen ombrengt, valt ook onder deze noemer.⁶ Hier gaat vaak een periode van langdurig partnergeweld aan vooraf. Het vijfde type femicide dat wordt benoemd door het EIGE is femicide gericht op tieners. Ook hier is de partner vaak de dader en de moord wordt gepleegd vanwege het vermoeden dat het slachtoffer vreemdgaat. In Nederland zijn Hümeyra Ergincanli van 16, Annemieke van Dijk van 17 en Juliette Bouhof van 17 bekende zaken uit het afgelopen decennium, die allemaal werden vermoord door agressieve, bezitterige mannen met wie ze een verhouding hadden. Specifiek aan dit type moord is dat slachtoffers vaak ervaring met relaties missen en niet goed kunnen herkennen waar een relatie een gevaarlijke wending neemt. De zesde categorie femici-

de omvat alle vormen van femicide die niet in één of meerdere van bovengenoemde types passen. Het EIGE noemt bijvoorbeeld moord op sekswerkers, dat op grote schaal voorkomt in Mexico en de Verenigde Staten, maar ook in Nederland, zoals bij de spraakmakende zaak van trans sekswerker Yvette Loois, die in 2003 door een klant werd omgebracht.⁷ Daarnaast noemt het instituut moord op vrouwen in conflictsituaties en moord op lesbische vrouwen vanwege hun seksualiteit, ook wel lesbicide genoemd. Sommige wetenschappers pleiten ervoor om ook vrouwen die om het leven komen door complicaties bij bijvoorbeeld een illegale abortus of clitoridectomie als slachtoffers van femicide te zien, omdat ze vinden dat deze sterfgevallen voortkomen uit de politieke achterstelling van vrouwen en hun veiligheid.

De Zuid-Afrikaanse feminist Diana Russell gaf het woord 'femicide' de definitie van moord 'gemotiveerd door het gevoel recht te hebben op of superieur te zijn aan vrouwen, of voortkomend uit plezier, uit sadistische verlangens jegens vrouwen, of vanuit de veronderstelling dat men vrouwen bezit'. Het was feminist Carol Orlock die het woord voor het eerst in een publicatie gebruikte. Tot op heden is dit naar mijn mening de definitie die de slachtoffers en hun situaties het meest recht doet. Ik vind de definitie passend omdat die aandacht heeft voor vrouwen die door hun partner worden omgebracht, maar tegelijk ook andere groepen niet uit-

sluit, zoals trans vrouwen die worden vermoord op de intersectie tussen transfobie en vrouwenhaat, en sekswerkers die worden vermoord door mannen die geseksualiseerde vrouwen als bezit zien. Ik bepleit dan ook dat de Nederlandse taal deze definitie omarmt en veelvuldig in de mond neemt, want het publieke debat over femicide heeft te lang op zich laten wachten.

Ik schrijf dit boek met de hulp van de stemmen die femicide onophoudelijk onder de aandacht proberen te brengen.

Onder hen voormalig bijzonder hoogleraar gendergerelateerd geweld Renée Römken, die het thema 'geweld tegen vrouwen' in de Nederlandse sociale wetenschap op de kaart heeft gezet en een pionier is geweest in het afdwingen van nationale erkenning van dit probleem. Ik heb de eer gehad een essaybundel met haar samen te stellen en heb ook bij het schrijven van dit boek kunnen putten uit haar eindeloze kennis. Ook Barbara Godwaldt – nabestaande van Gea, die werd omgebracht door haar eigen partner – die op eigen initiatief met verschillende experts een aanpakplan femicide heeft opgesteld en dat heeft aangeboden aan de Tweede Kamer, nadat ze op eerdere brieven aan ministers geen antwoord had gekregen. Daarnaast ben ik veel dank verschuldigd aan de door mij zeer bewonderde Fatima Ballah, die zich onafgebroken inzet voor vrouwen met afhankelijk verblijfsrecht, die een relatie niet kunnen afbreken zonder dat het invloed heeft op hun

verblijfsstatus. Ook ervaringsdeskundigen en experts op het gebied van validisme Xan Koster en Jiska Ogier, die strijden voor veiligheid en gelijke rechten voor vrouwen en meisjes met een handicap, die vaker dan andere groepen slachtoffer worden van intiem geweld, zijn een grote inspiratiebron geweest.

Waar femicide nog een definitie mist, volgt het wel al vaak eenzelfde script. Onderzoeker Jane Monckton-Smith heeft een patroon ontdekt dat in vrijwel alle gevallen van femicide voorkomt: een relatie ontwikkelt zich in het begin heel snel, een partner wordt bedolven onder cadeautjes of er ontstaat in een rap tempo veel intimiteit. Daar gaat de andere partner dan rechten aan ontnemen: hij doet een beroep op de onderlinge *closeness* om controlerend of bezitterig gedrag te legitimeren. Die controle of bezitterigheid uit zich niet alleen in de vorm van dreigen met geweld. Ook als een partner de hele dag chagrijnig doet of je negeert omdat je vijf minuten met een andere man hebt staan praten, is dat al een vorm van 'dwingende controle', zoals experts op het gebied van partnergeweld het noemen. In veel gevallen heeft vóór de femicide fysiek geweld plaatsgevonden in een relatie, maar ook dwingende controle zonder geweld kan een voorteken zijn van femicide.⁸

Volgens Barbara Godwaldt en haar aanpakplan hebben slachtoffers van femicide soms geen of nauwelijks fysiek geweld ervaren, maar kwam deze dwingende controle alleen tot uiting in psychisch geweld, financië-

le onderdrukking of gaslighting.⁹ Omdat een slachtoffer in dat geval niet rondloopt met blauwe plekken maar vooral met angst, is dit voor de mensen om haar heen nauwelijks waarneembaar.

De acht fases die leiden tot partnerdoding verlopen volgens Monckton-Smith als volgt: de pleger toont bezitterig en agressief gedrag; snelle verbintenis gevolgd door het opeisen van rechten over de partner; leven onder controle met regels en consequenties; een ingrijpende gebeurtenis, zoals een relatiebreuk, die escaleert; escalatie van geweld om controle terug te krijgen; weigering om zich neer te leggen bij de breuk, moordgedachten ontstaan; het maken van concrete moordplannen. Volgens Jane Monckton-Smith gaan daders van femicide dus in fase zeven over tot het nadenken over moord. Doorgaans moordt zo iemand niet in een opwelling, maar maakt daar echt een plan voor. In enkele zaken was dat bijvoorbeeld op te maken uit de internetzoekgeschiedenis van de dader. Uiteindelijk (fase acht) kan dit alles leiden tot moord en zelfdoding, waarbij ook anderen gevaar lopen, vooral kinderen, als die er zijn. Keer op keer weet de politie deze acht fases van een fatale relatie te herleiden, vanaf het stoffelijk overschot terug naar het punt waar de relatie ooit begon.

Ook al berusten deze risicoperiodes op wetenschappelijk onderzoek, niet elke hulpverlener of agent is van het bestaan ervan op de hoogte. Vooralsnog is de aanpak in Nederland versnipperd en reageert elke instantie

of elk regionaal politiekorps afzonderlijk op meldingen, waardoor signalen niet bij elkaar komen en informatie niet gedeeld wordt. Al jaren gaat het zo.

Dit boek gaat over moord en diepgeworteld seksisme, zoals de titel al doet vermoeden. Deze onderwerpen komen in elk hoofdstuk terug. Sommige hoofdstukken gaan over andere zware en verontrustende onderwerpen, waar de lezer mogelijk niet direct op is voorbereid. Daarom heb ik aan het begin van sommige hoofdstukken een aantal steekwoorden genoemd die aangeven welke potentieel triggerende thema's aan bod komen. Als sommige onderwerpen moeilijk voor je zijn, kun je die hoofdstukken overslaan of op een later moment lezen, wanneer je je stabiel en veilig voelt.

Al spreken we in Nederland nog (te) weinig over femicide, als je oplet is het overal. Je leest erover in de literaire canon, kunt er films over kijken, ziet het terug in krantenkoppen en kent statistisch gezien hoogstwaarschijnlijk iemand voor wie femicide in haar toekomst ligt. Sinds ik het mes tegen mijn keel heb gevoeld, zie ik haar in de spiegel.

Ik schrijf dit omdat ik leef en omdat ik wil dat meer vrouwen dat blijven doen.